

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA FONETIK- FONEMATIK KAMCHILIKLARNI BARTARAF ETISH TEXNOLOGIYASI

Usmonova Odinaxon Mahmudovna

Toshkent Kimyo Xalqaro Universiteti 1- bosqich magistranti, Yangi Namangan tumani 2-sonli umumiy o'rta ta'lim maktabining boshlang'ich sinf o'qituvchisi, Maxsus Pedagogika (logopediya) yo'nalishi

Annotatsiya: *Nutqning fonetik-fonem atik tom ondan rivojlanm aganligi—bu tovushlarni talaffuz etish va idrok qilish jarayonidagi kamchiliklar natijasida bolalarda ona tilidagi tovushlarni talaffuz qilish tizimi shakllanishining buzilishidir. Fonematik idrok sensor funktsiya sifatida juda erta shakllanadi.*

Kalit so'zlar: *Nutq kamchiligi, sensor organ, fikrni ifodalash, idrok qilish, korreksion ta'lim, leksika-grammatik, fonetik-fonematik.*

Nutq kamchiligi bo'lgan bolalar – nutq sensor organlarning orttirilgan yoki tug'ma organik jarohatlanishi natijasida funksiyalarning buzilishi kiradi. Nutq murakkab dialektik jarayondir. Nutq jonli mushohadadan abstrakt tafakkurga va undan amaliyotga-haqiqatni nutqning, obektiv reallikni nutqning dialektik yo'lidir. Inson va atrof muhit doimiy ravishda aloqada bo'lib, u ko'rish, eshitish, teri, ta'm, hid nutq, harakat analizatorlari orqali amalga oshiriladi. Eshitish analizatori insonning barcha a'zolari ichida eng ahamiyat-lilaridan sanalib, uning asosiy vazifasi nutqni idrok qilishdan iboratdir. To'laqonli eshitish nutq shakllanishining omili sanaladi. Nutq orqali esa insonning so'zmantiqiy tafakkuri, umumiy va ruhiy rivojlanishi sodir bo'ladi. Moddiy dunyodagi narsa va hodisalar ongimizda aks etib, bular so'z shaklida ifodalanadi, til hodisalari vositasida namoyon bo'ladi. Inson o'zi ko'rgan va ta'sirlangan buyum va hodisalarni so'z yordamida nomlab, mazmuni haqidagi taassurotlarini obrazlar, fikrlar, tushunchalar, tasavvurlar ko'rinishida anglash, ifodalash imkoniyatiga ega bo'ladi. Har qanday buyum, hodisaning miyada aks etishi va ongda mustahkam o'rinish qolishida nutq yetakchi vosita hisoblanadi. Shuningdek, u tafakkur quroli, muloqot jarayonida fikrni ifodalash, biror narsani bildirish, anglatish va ta'sir ko'rsatish quroli bo'lib ham xizmat qiladi. Fikrlash qobiliyati nutqiy rivojlanish zamirida paydo bo'lishi sababli u inson tafakkurining rivojlanish darajasini belgilab beradi. Nutq buzilishi oqibatida insonning nutqni egallay olmasligi, shu bois jamiyat a'zolaridan yakkalanib qolishi uning ijtimoiy hayotda o'z o'rnini topishida qator muammolarni yuzaga keltiradi. Nutq kamchiligini rivojlanishni to'g'ri tarbiyalash o'yin, mehnat va kundalik faoliyatda hamda rasm mashg'ulotlarida amalga oshirib boriladi. Bolalar predmetlarni qo'llari bilan ushlab ko'radilar va ko'rgazmali qurollarda foydalanib rasm chizadilaf. Bu ish faoliyatlariga rasm chizishning barcha turlari kiradi. Har bir oddiy predmetni chizishdan oldin, bolalarda diqqatni, ko'rish, nutq va harakat protsesslarini rivojlantirish uchun tayyorlov etapi olib boriladi. Asosiy vazifa harakatning nutq bilan birga olib borishiga qaratiladi. Korreksion maqsadda turli xil didaktik oyinchoqlar (piramidalar,

matreshka, sharlar), qurilish konstruktorlar, didaktik oyinlardan (rangiga qarab tanla, rasmga qarab nomini top, "Geometrik loto") foydalaniladi.

Bunday nutq kamchiligida nutqning idrok va talaffuz qilish nuqsonlariga asoslangan fonetik-fonematik tomonining buzilishi birinchi o'ringa turadi. Shu bilan birga ba'zi bolalarda leksika-grammatik taraqqiyotida yaqqol ifodalanmagan orqada qolish hollari ham kuzatilishi mumkin. Bu toifadagi bolalarga xos xususiyat artikulatsion yoki akustik belgilariga ko'ra farq qiladigan tovushlarning shakllanish jarayonining tugallanmagan bo'lishidir. Bu holda bola nutqida differentsiatsiyalanmagan tovushlar bo'lishi tovushlarni almashtirish, nutqda ularni qo'llamaslik, ko'plab tovushlarni buzib talaffuz qilish, shuningdek tovushlarni eshitishga ko'ra yetarli farqlamaslik kuzatiladi. Nutqni idrok qilishni tekshirish jarayonida olimlar (V. Anan'ev, 1955,1960; V.I. Belyukov, 1958; A.N. Gvozdev, 1961) bolalarda birinchi fonematik eshituv nutq normal rivojlangan holda juda erta yuzaga kelar ekan degan xulosaga keldilar. Mualliflarning ta'kidlashicha, bolaning eshitish analizatori funksiyasi erta rivojlanishining boshidayoq akustik jihatdan qarama-qarshi bo'lgan tovushlarni ajrata biladi, rivojlangan fonematik eshituv bolaga faqat to'liq nutqni egallashga yordam beribgina qolmay ona-tilida bemalol muloqot qila olish malakalarini ham shakllantiradi. Maktabgacha yoshdagi bolalarning nutqida kamchilik bo'lishi ularda mayda matorikalarning yaxshi rivojlanmaganligi yoki nutq apparatida buzilishlar bo'lishi sabab bo'lishi mumkin. Maktabgacha tarbiya muassasalarida nutq kamchiliklariga ega bo'lgan bolalarni tarbiyalash bolalar bog'chasi tarbiya dasturiga muvofiq tashkil qilinadi. Fonetik-fonematik nutq kamchiligiga ega bo'lgan bolalar ommaviy turdagi maktabgacha tarbiya muassasalarining maktabga tayyorlov guruhlariga mo'ljallangan bilim, ko'nikma va alakalar hajmini o'zlashtirishlari kerak. Fonetikfonematik jihatdan nutq rivojlanmagan bolalar guruhlariga olib kelingan bolalar 10 oy ichida umumta'lim maktabida muvaffaqiyatli bilim olish uchun zarur bo'lgan asosiy topshiriqlar, ko'nikma va malakalar hajmini o'zlashtirib olishlari lozim. Nutq faoliyatining ayrim tomonlarini rivojlantirishga qo'yiladigan talablarni aniqlash maqsadida quyidagi maxsus ishlar amalga oshiriladi: — talaffuz malakalarini shakllantirish; — fonematik idrokni rivojlantirish; — tovush analiz va sintezi ko'nikmalarini rivojlantirish. Tuzatuvchi ta'limning maqsadi: bolalarda umumiy va nutq kamchiliklarini tuzatish hamda bolalarning nutqiy faoliyatini rivojlantirishga yo'naltirilgan maxsus logopedik metod va usullarni qo'llash yo'li bilan bolaning yoshiga muvofiq lug'at boyligi va mustaqil nutq bilan birga to'g'ri, aniq, ravon nutqni tarbiyalash. Tuzatilgan nutqiy material ustida quyidagi ishlar amalga oshiriladi: — bolalarda so'zning morfologik tarkibiga va so'zlarning o'zgarishga e'tiborni jalb etish hamda so'zlarning gapda bog'lanishini rivojlantirish; — bolalarda oddiy yoyiq va qo'shma gaplarni to'g'ri tuzish, mustaqil nutqda turli konstruksiyadagi gaplarni qo'llash ko'nikmalarini tarbiyalash; — mustaqil nutqni rivojlantirish: — lug'atini boyitish: Fonetik-fonematik nutq rivojlanmaganligini bartaraf etishda olib boriladigan korreksion ishning birinchi davrini tayyorlov davri deb ham nomlash mumkin. Bu davrda olib boriladigan ishlar quyidagilarni o'z ichiga oladi: artikulatsion apparat harakatchanligini rivojlantirish; to'g'ri talaffuz qilinadigan

tovushlarni aniqlash; tovushlarni nutqqa qo'yish; eshituv idrokini rivojlantirish, tovushlar differentsiatsiyasi ustida ishlash so'z va bo'g'in ichidan tovushni ajratish.

Korreksion ta'limning II davrida tovushlarni nutqqa qo'yish davom ettiriladi, nutqqa qo'yilgan tovushlarni nutqda mustahkamlash; eshitish idrokini rivojlantirish; tovush analizi va sintezini shakllantirish: a) so'zda tovush o'rnini topish (so'z boshida, o'rtasida, oxirida); b) so'zlarda tovushlar soni va ketma—ketligini aniqlash; nutqning leksik grammatik tomonini boyitish va rivojlantirish bo'yicha logopedik ish olib boriladi. Quyida biz fonetik-fonematik nutq rivojlanmaganligini bartaraf etish bo'yicha M. Ayupova (1992) tomonidan tavsiya etilgan logopedik ish tizimi bilan tanishamiz. Fonetikfonematik nutq rivojlanmaganligini bartaraf etish bo'yicha olib boriladigan korreksion ish tizimi shartli ravishda 3 davrga bo'linadi. Ularning har birining mazmuni va hajmi jihatidan farq qilgan holda bir-biriga bog'liq hamdir. Korreksion logopedik ishning oldingi davri keyingi davrdagi ish mazmunini o'zlashtirib olishga bolalarni tayyorlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Aralova I.M Maktabgacha Ta'lim Ypshidagi Bolalarni Nutq Nuqsonlarin Korreksiyalashda Tasviriy Faoliyatdan Foydalanish Metodlari. „Xalq Ta'limi ‘O‘zbekiston Respublikasi Xalq Ta'limi Vazirligining Ilmiy-Metodik Jurnalı 2021
2. Aralova I.M “Maktabgacha Ta'lim Tashkilotida Tasviriy Faoliyatning Mashg'Ulot Turlari Va Mazmuni”. «Муғаллим Ҳәм Үзликсиз Билимлендириў» № 6/5 Нөкис — 2022
3. Akramova X, Aralova I. Maktabgacha ta'lim ypshidagi bolalarni nutq nuqsonlarini korreksiyalashda tasviriy faoliyatdan foydalanish metodlari. „Xalq ta'limi ‘O‘zbekiston respublikasi xalq ta'limi vazirligining Ilmiy-metodik jurnalı 2021 129
4. M.Ochilov. Yangi pedagogik texnologiyalar. Qarshi. “Nasaf”2000 y.-80 b.
5. Talipova J.O., G'ofurov A.T. Biologiya ta'limi texnologiyalari: O'rta maxsus va kasbhunar ta'limi muassasalari biologiya o'qituvchilar uchun metodik qo'llanma. – T.: O'qituvchi, 2002.
6. U. Tolipov, M.Usmanbayeva. pedagogik texnologiya: nazariya va amaliyot. T. “Fan”. 2005.